

Mateusz NIEĆ

Uniwersytet Ignatianum w Krakowie

ORCID: 0000-0002-0879-682X

Franciszka Ryszki rozważania o myśli politycznej. Analiza kontekstualna

Streszczenie: Franciszek Ryszka (1924–1998) był jednym z czołowych luminarzy nauki w Polsce Ludowej, był światowej sławy politologiem. W artykule przedstawiono jego rozważania teoretyczne o myśli politycznej (filozofia polityczna, doktryna polityczna, ideologia, program polityczny). Dokonano rekonstrukcji jego teorii ideologii. W artykule wskazano motywy i intencje, które przyświecały politologowi przy formułowaniu teorii polityki. Wyjaśniono ewolucję poglądów Ryszki na myśl polityczną (ideologia, doktryna polityczna), które były formułowane w różnym czasie i różnych tradycjach naukowych. W artykule zadano następujące pytanie badawcze: Jakie intencje i motywy przyświecały Ryszce, gdy formułował zwrot empiryczny w badaniu myśli politycznej?

W artykule wykorzystano metodę kontekstualną i metodę biograficzną. Metoda kontekstualna analizuje dyskurs kulturowy (w rozumieniu Q. Skinnera), dlatego artykuł oparto na tak szerokiej bibliografii. Podstawą analizy są Ryszki prace naukowe, jego wspomnienia oraz lektury, w artykule wykorzystano także literaturę naukową dotyczącą omawianych zagadnień, publicystykę, jak również literaturę piękną, która miała wpływ na konteksty (motywy i intencje) jego myśli. Metodologię dostosowano do pytań badawczych.

Słowa kluczowe: analiza kontekstualna, historia intelektualna, politologia w Polsce Ludowej, ideologia, doktryna polityczna

Wprowadzenie

W artykule zaprezentowano Franciszka Ryszki (1924–1998) teorię ideologii¹. F. Ryszka należał do czołowych luminarzy nauki o polityce w Polsce Ludowej, był światowej sławy politologiem, historykiem idei, którego prace, głównie z dziejów nazizmu (Ryszka, 1962; 1964; 1975b; 1982; 1991a) są lekturą wielu seminariów w ośrodkach akademickich na całym świecie (Langrod, 1965, s. 805–807; Wagner, 1968, s. 504–505; Cantus, 1969, s. 459). Niewątpliwie był jednym z bardziej cenionych polskich politologów, czytowanym i zapraszany na liczne konferencje i seminaria krajowe oraz zagraniczne, wykładał w Polsce i za granicą, m.in. w Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, pełnił funkcję Directeur d'Etudes (Ryszka, 1996, s. 225). Biografię Ryszki przedstawili: Jan Baszkiewicz (1990, s. 13–20), Karol Jonca i Barbara Gola (Jonca, 1998; Jonca, Gola, 2002, s. 5–22).

Ryszka jest intelektualistą, a to oznacza dopuszczenie innych form poznania (literatura, sztuka) do objaśniania i wyjaśniania świata, nie tylko świata politycznego. Jest

¹ Nie mamy do czynienia z teorią, ale bardziej hipotezą analityczną, w tym znaczeniu używane jest słowo teoria. Pojęcie koncepcji ze względu na zbliżone odniesienie do doktryny i programu wymagałoby nierzadko dodatkowych objaśnień.

miłośnikiem poezji, literatury pięknej (J-P. Sartre, T. Mann, H. Hesse, G. Grass, T. Becket), wielbicielem kryminałów (głównie G. Simenona), miłośnikiem kina i teatru. Ryszka postrzega siebie jako twórcę, dla klasycznego świata, którego jest intelektualnym dziedzicem (Trazymach z Chalcedonu, Platon), poezja (w tym mit) jest przedśmionkiem filozofii (wiedzy), jest intuitywną formą poznania, hipotezą roboczą (Dąbska, 1972). Skorzystanie z literatury pięknej jako źródła myśli jest specyfiką historii idei, która genezy myśli i wyobrażeń (utopii) poszukuje w świadomości społecznej, we wszystkich jej przejawach (literatura piękna, sztuka, kultura popularna, film).

W artykule przedstawiono jego rozważania teoretyczne o myśli politycznej: filozofia polityczna, doktryna polityczna, ideologia, program polityczny. Zrekonstruowano pojęcie ideologii oraz wskazano motywy i intencje, które przyświecały politologowi przy formułowaniu teorii ideologii. Wyjaśniono ewolucję poglądów Ryszki na myśl polityczną (ideologia, doktryna polityczna). Ryszka rozpoczyna dyskusję o pojęciu ideologii odwołując się do klasycznej nauki, która była skupiona na filozofii społecznej i doktrynie politycznej (Baszkiewicz, Ryszka, 1979, s. 5–6), by stać się propagatorem empirycznego badania ideologii, poszukującym w psychologii społecznej i socjologii nowych ujęć badawczych (Ryszka, 1984, s. 160–203). Pod koniec życia sformułował propozycję badania ideologii w metodologii historii idei (Ryszka, 1991b). Pytanie badawcze zostało sformułowane następująco: Jakie intencje i motywy przyświecały Ryszce, gdy formułował zwrot empiryczny w badaniu myśli politycznej? Tak postawione pytanie pozwala odtworzyć Ryszki teorię ideologii, a także ujawnić przyczyny ewolucji twórczej. W artykule przyjęto szerokie rozumienie ideologii (Seliger, 1970, s. 325; Heywood, 2009, s. 13–25).

W artykule analizując Ryszki teorię ideologii skorzystano z metody kontekstualnej (Skinner, 1969; 2016b; Jones, 1975; 1977; Strensky, 1987, s. 13–128; krytycznie o metodzie Wimsatt jr, Beardsley, 1946, s. 468–488²; Perrin, 1975; Waśkiewicz, 2016a, s. 133–161), która w badaniu historii myśli politycznej występuje w dwóch ujęciach. Historycy idei z Cambridge (historia intelektualna autodefinicja Skinnnera) kładą nacisk na badanie dyskursu w poszukiwaniu intencji i motywów (Skinner, 2016b, s. 192; np. *Moralna niejasność a renesansowa sztuka krasomówcza*, 2016b, s. 61–91), do tego ujęcia odwołuje się liczne grono polskich politologów-kontekstualistów (Grygień, 2016; Biały, 2014). Przedstawiciele historii idei o proveniencji socjologicznej (R. Jones, I. Strensky) sięgają po kontekstualne motywy (zob. Jonesa analiza myśli E. Durkheima; Strensky'ego myśli E. Cassirera, B. Malinowskiego, M. Eliadego), umieszczając je w szerszych analizach społecznych (Jones, 1975; 1977; Strensky, 1987, s. 13–128). W artykule skorzystano z drugiego podejścia diagnozując Ryszki motywy i intencje, szerzej przedstawiono społeczne źródła myśli, a nie tylko kulturowe (w rozumieniu kontekstualnym).

W ocenie Quentina Skinnera, twórcy kontekstualizmu, motywy są okolicznościami społecznymi poprzedzającymi powstanie dzieła, przy tym są „przypadkowo z nimi powiązane” (Skinner odrzuca historyzm), zaś intencje są, albo odwołaniem się do planu lub zamierzenia powstania konkretnego dzieła, albo oczekiwaniami związanymi z „działaniem” dziełem, są urzeczywistnieniem konkretnego zamysłu autora (Skinner, 2016b,

² Artykuł W. K. Wimsatta jr i M. C. Beardsleya, *The Intentional Fallacy* bezpośrednio nie odnosił się do Q. Skinnera kontekstualizmu, ale do metody intencjonalnej w literaturoznawstwie. Krytycy kontekstualizmu skorzystali z ustaleń literaturoznawców.

s. 161; Hancher, 1972, s. 827–851), są intencjami jawnymi (w rozumieniu M. Hanchera *active intentions*), a nie nieświadomymi (por. krytykę Wimsatt, Beardsley, 1946, s. 469–470). W socjologicznych ujęciach kontekstualizmu w większym stopniu podkreśla się społeczne usytuowanie twórcy dla zrozumienia jego teorii (Jones, 1977, s. 283). Kontekstualiści nawiązali do dorobku literaturoznawstwa w określeniu pojęcia motywu i intencji (szkoła *Nowej Krytyki*, wskazanie Skinnera, 2016b, s. 161; Hancher, 1972, s. 827–855; Markiewka, 2016a, s. 163–183), a także filozofii języka (L. Wittgenstein) i teorii działania lingwistycznego (J. Austin). Kontekstualiści przyjęli postmodernistyczną krytykę kultury (R. Barthes; M. Foucault), która ukazała związki między językiem (retoryką wypowiedzi) a władzą, odrzucili teorie mentalistyczne (co autor chciał powiedzieć), ponadto zakwestionowali tradycję Wielkich Ksiąg (ukazywania idei, które posiadają uniwersalną ważność) i epifenomenalizm historyzmu wywodzący się z myśli Georga Wilhelma Friedricha Hegla. Kontekstualiści położyli nacisk na publiczny charakter intencji (tekst jako akt komunikacji) i na moc illokucyjną (Skinner, 2016b, s. 192–193, 171).

Pytanie o działanie poprzez „mówienie” tekstem (Austin, 1993) nie przekreśla biograficznych odniesień, a nawet je wzmacnia, szczególnie w ujęciu socjologicznym. W artykule skorzystano także z metody biograficznej (Mills, 1940, s. 904–913; por. Całek, 2013, s. 207–221) przy porównaniu figur biograficznych Tadeusza Różewicza i F. Ryszki. Objaśnienia biograficzne oparte są na „słownikach motywów” (Mills, 1940, s. 906), które definiują figury autobiograficzne. Motywy odnoszą się do sytuacji społecznej, a nie, jak w przypadku psychologicznych ujęć motywacji, do jednostki, jej ekspresji, motywy są zewnętrzne wobec jednostki („społecznie usytuowane skupiska motywów”) w ramach działań normatywnych (Mills, 1940, s. 908). Motywy można więc „rozpatrywać jako typowe słowniki pełniące możliwe do ustalenia funkcje w określonych sytuacjach społecznych” (Mills, 1940, s. 904). Metoda kontekstualna może więc być postrzegana jako pewnego typu propozycja poszerzenia analizy biograficznej (Strensky, 1987, s. 9), poprzez kontekstualizm otrzymujemy „o wiele bogatszą interpretację” twórczości autora, analizę jego dość złożonej interwencji w debaty polityczne czasów (Skinner, 2016a, s. 29), szczególnie kontekstualizm pozwala na rozpoznanie sporów ideologicznych (Skinner, 2016b, s. 189). Studiowanie kontekstu pozwala zatem odzyskać intencje autora (działanie „mówieniem”) i wieloaspektowo zrozumieć tekst, pozwala przezwyciężyć słabości teorii wpływów (trudności z falsyfikacją) i analizy biograficznej (warunkowanie pośrednie). Celem kontekstualizmu jest ujawnienie „tożsamości historycznej poszczególnych tekstów w historii myśli”, przywrócenie kontekstów kulturowych, w których zostały ukształtowane (Skinner, 2016b, s. 202). W ocenie Q. Skinnera, każdy tekst ingeruje w kulturę, dlatego niemożliwe staje się utrzymanie podziału na literaturę/filozofię i ideologię (Skinner, 2016a, s. 30). Skinner traktuje dyskurs kulturowy jako dyskurs ideowy.

W artykule dokonano pogłębionej analizy źródeł (Ryszki piśmiennictwo naukowe i pamiętnik) w oparciu o aparaturę naukową wypracowaną przez hermeneutykę (Ricoeur, 2003; por. Skinner, 2016b, s. 149–168). Ponadto skorzystano z Ryszki wspomnień, jako ważnego *locus memoriae* wyjaśniającego podejmowane decyzje, dokonane wybory intelektualne, jako miejsca ulokowania kontekstualnych odniesień i znaczeń. Jak podkreśla Ivan Strensky, w XX w. ujawniło się napięcie między kontekstem akademickim

powstawania dzieła a kontekstem zewnętrznym (kulturowym, politycznym, religijnym). Motywy możemy przypisać do kontekstu zewnętrznego, a intencje do kontekstu akademickiego. Wspomnienia i listy są najczęściej głównym miejscem ułożenia kontekstualnego znaczenia, którego odtworzenie pozwala zrozumieć aktora społecznego. Zrozumienie działania społecznego wymaga uchwycenia subiektywnego, tj. zamierzonego, a więc intencjonalnego znaczenia. Badanie kontekstu pozwala na odzyskiwanie intencji twórcy myśli (Strensky, 1978, s. 10). Zdaniem Roberta Aluna Jonesa, którego pogląd w tym względzie podzielam, twórcy myśli należy przyznać pierwszeństwo w dostępie do własnych intencji (Jones, 1977, s. 288; Skinner, 2016b, s. 69–71), dlatego skorzystano z Ryszki, *Pamiętnika inteligenta* w określeniu intencji.

Kontekstualne źródła myśli F. Ryszki

Ryszka, od pierwszych prac (Ryszka, 1952; Ryszka, 1954; Popkiewicz, Ryszka, 1956; Popkiewicz, Ryszka, 1959) deklarował się jako marksista. Przy tym jego marksizm ewoluował, od monizmu ekonomicznego (Ryszka, 1952; Ryszka, 1954) do poszukiwania bardziej pogłębionych analiz społecznych (Ryszka, 1964; Ryszka, 1982; Ryszka, 1984; Ryszka, 1996). Po 1989 r. używał bardziej pojemnego określenia „człowiek lewicy” (Ryszka, 1996, s. 96; Citkowska-Kimla, 2015, s. 175–194), co oznaczało (autodefinicja z lat 90. XX w.) kierowanie się „altruistyczną wrażliwością i (choć nie zawsze) rewolucyjnym zapałem. Kalkulacja ekonomiczna jawi się dopiero na drugim miejscu”, co uważał za słabość myślenia lewicowego (krach ekonomiczny komunizmu). „Człowiek lewicy zdaje się przedkładać sprawiedliwość nad wolność” i dodawał „a to może być bardzo niebezpieczne”, masy mogą zniszczyć wolność (Ryszka, 1996, s. 96). Ostatnie zdanie odnosił do Polski posierpniowej, na którą spoglądał jak sceptyk. Ryszka należał do pesymistycznego nurtu w myśli politycznej: Trazymach z Chalcedonu, N. Machiavelli, Th. Hobbes, C. Schmitt.

Ryszka nie uciekał od swojej ideowej przeszłości, nie wysiadł na przystanku Solidarność, mimo kierowanego w jego stronę zaproszenia, podjął się obrony dziedzictwa inteligencji Polski Ludowej. Ryszka był przedstawicielem marksizmu otwartego, dyskutującego z innymi stylami myślenia, ale i doceniającymi ich osiągnięcia (C. Schmitt, C. Friedrich), krytyczny wobec własnego nurtu (np. wobec J. P. Sartre’a, *Les mains sales*, polityki KPD w Niemczech weimarskich), (Ryszka, 1978a, s. 95–98). Jak wspominał uległ urokowi marksizmu, ale nie czuł się „zniewolony” (Ryszka, 1996, s. 67 i 96). Ryszka nigdy nie przekroczył granicy lojalności wobec państwa ludowego.

Ryszka w *Pamiętniku inteligenta* wskazuje dość obszernie swoje źródła intelektualne, które miały wpływ na twórczość naukową, jak również analizuje swoje doświadczenie, ukazuje swoje życie w perspektywie socjologicznej. W dwóch tomach, znamienne zatytułowanych *Dojrzewanie* (1994) i *Samo życie* (1996), na prawie 700 stronach (formatu B5) Ryszka opowiada historię swojego życia, niczym gawędę, starając się dostrzec ogólniejsze prawidłowości. W *Pamiętniku inteligenta* łączy socjologiczną analizę z literacką opowieścią. „Na tle własnego życia chcę przedstawić sytuacje typowe”, „chcę napisać ›tak jak naprawdę było‹” (Ryszka, 1996, t. 2, s. 6). Przy tym Ryszka nie odnosi postulatów metodologicznego Leopolda von Rankego (wie es eigentlich war) do swoje-

go życia prywatnego, ale do życia społecznego, w którym uczestniczy. Swoją biografię traktuje jak studium przypadku. Analizuje inteligencji wyobrażenia społeczne, jej polityczne wybory w Polsce Ludowej, szczególnie w pierwszych latach kształtowania się nowej rzeczywistości społecznej. Ówczesne dylematy przedstawił lirycznie Mistrz Gałczyński. „A może klasztor? Może do partii?/Lecz tu czy tam – migrena/Boczną uliczką, zaułkiem krętym/idzie pod wiatr ten polski święty/z fortepianem Szopena” (*Śmierć inteligenta*). Powyższe słowa możemy odnieść także do Ryszki, miłośnika poezji, przy tym Ryszka w 1947 nie idzie już pod wiatr historii, choć ma migrenę.

Nie mamy do czynienia ze spowiedzią, ale z książką z pogranicza historii społecznej, z socjologicznym pamiętnikiem będącym przypisem do Józefa Chałasińskiego, *Społecznej genealogii inteligencji polskiej*. Ryszka w *Pamiętniku* wskazuje także odniesienia do wspomnień Luisa Buñuela, *Ostatnie tchnienie* (Buñuel, 1989), przy tym odniesienia dotyczą rozważań o życiu ironicznym (postawa a'la surrealistyczna) i do pobratymstwa ideowego, skorzystał także z kilku wypowiedzi hiszpańskiego reżysera w prezentacji swojej biografii (romans łotrzykowski). L. Buñuel nie ukrywa swojej sympatii dla lewicy komunistycznej (1989, s. 145–170), w filmie *Widmo wolności* (1974 r.) składa hołd autorowi „widma komunizmu”. Buñuel przynależy do lewicowego nurtu subwersji kulturowej, do którego należy także Ryszka, przy tym autor *Stanu wyjątkowego* orientuje się na naukę, a nie sztukę, jak hiszpański reżyser. Chociaż pojawiają się u Ryszki liczne odniesienia do literatury pięknej i filmu (Ryszka, 1967; 1978a).

Już w *Literaturze pod ciśnieniem historii* (1967) i w *Lekturach i przemyśleniach* (1978a) dał się poznać jako autor interesujących analiz literatury pięknej (G. Grass, J-P. Sartre). Ryszka od pierwszych prac politologicznych podejmuje zagadnienia literaturoznawcze, które umieszcza w analizach idei politycznych zgodnie z założeniami niemieckiej szkoły historii idei (geistgeschichte). Prace Heinricha Bölla, Thomasa Manna, Güntera Grassa są ilustracją, bądź argumentem w dyskusji naukowej. Są stanem ówczesnej świadomości społecznej. Zagadnienia literackie są także przedmiotem jego publicystyki, szczególnie w „Odrze”, „Polityce”. Niewątpliwie Ryszka jest erudytą, zamiłowanie do życia wzniosłego wyniósł z domu rodzinnego w Książniówce, na etnicznym pograniczu polsko-białoruskim. Jego wykształcenie, nawyki kulturowe, zasady savoir vivre'u, wartości duchowe są dziełem jego matki, przedstawicielki klasy ziemiańskiej, jak pisał z rodu Wańkowiczów, herbu Lis (Ryszka, 1994, s. 19).

Ziemiański dom definiuje postawę moralną Ryszki na całe życie, chociaż ironicznie pisał: „jestem »czystej krwi« z mieszanek chłopsko-ziemiańskiej”, jestem „mieszkańcem” (Ryszka, 1994, s. 17, 18). Powyższe stwierdzenie wyrażnie szydercze, nawiązujące literalnie do rodowodu, ale psa/pedigree, oddaje klimat lat 90., poszukiwania nobilitacji przez nowe klasy średnie. Irytuje go powierzchowne postrzeganie kapitalizmu przez pryzmat konsumpcji, jak i niedocenianie roli Polski Ludowej w podtrzymaniu kultury narodowej (1974, s. 7–73). Ryszka sprzeciwia się oficjalnej wykładni historii najnowszej która się wówczas kształtuje. Postanawia przedstawić swoje motywacje i szerzej wybory pokolenia wojny, poszerzyć perspektywę Kolumbów, dyskutuje o Polsce Ludowej i o III RP.

Pamiętnik inteligenta ukazuje ciągłość biografii Ryszki na tle życia społecznego narodu polskiego od zaborów (u Ryszki ciągłość symboliczna, w warstwie romantycznej i sienkiewiczowskiej odrzucona przez niego), Polski międzywojennej, Polski okresu

okupacji (ważny etap w kształtowaniu poglądów i postawy społecznej autora *Pamiętnika*), Polski Ludowej i tworzenia się III RP. W ostatnim punkcie gawędy najsłabszym, jest tylko komentatorem krytycznym, raczej powierzchownym, najciekawsza intelektualnie jest opowieść o okresie okupacji i Polsce Ludowej, pierwszego dwudziestolecia. Losy Ryszki oddają ówczesne dylematy inteligencji poszlacheckiej, jej powody porozumienia z władzą ludową. *Pamiętnik* jest studium historyczno-socjologicznym inteligenta polskiego o proveniencji lewicowej w „krótkim” XX w. (Hobsbawm, 1999, s. 11–23). Ryszka przedstawia, a może nawet w dosyć istotnych partiach odtwarza swoje motywy i intencje.

Pamiętnik jako forma prozatorska jest dokumentem osobistym, wyrazem „swoistego ujmowania świata, przekonań, dążeń społecznych, które są właściwe danym warstwowi czy kręgom” (mg [Głowiński], 1998, s. 369). *Pamiętnik* pozwala utrzymać dystans narratora, spojrzeć na siebie poprzez okulary socjologa. Ryszka nie zamierza się spowiadać, ale dąży do wyjaśnienia swoich wyborów i przedstawienia intencji. Ramą formalną dla zaprezentowania „studium społecznego” jest gawęda, formą opowiadania (historycznego) posłużył się już w *Nocy i mgle*, najpopularniejszej książce w dorobku politologa (Ryszka, 1962; 1966; 1997). Gawęda jest gatunkiem prozy epickiej ukształtowanym przez tradycję szlachecką, z którą Ryszka czuje wyraźne, osobiste pobratymstwo. Gawęda jest ulubioną, kresowo-ziemiańską formą opowieści oralnej, poprzez zastosowanie jej w polemice naukowej Ryszka sytuuje się w modernistycznym opisie społeczeństwa, które łączy naukę z innymi formami poznania (literatura, sztuka). Sięga również po romans łotrzykowski, szczególnie przy opisie młodości (*Dojrzewanie*), jak i wczesnych lat dorosłego życia we Wrocławiu (*Samo życie*). Forma romansu łotrzykowskiego pozwala Ryszce na przedstawienie autobiograficznych odniesień, jak i dokonanie krytyki społecznej oraz zaprezentowanie obserwacji społeczno-obyczajowych (js [Sławiński], 1998, s. 478–479). Pikareska jest wpisana w tradycję literacką południa Europy (Hiszpania, Francja), do której Ryszka ma wyraźną słabość (frankofilski dom rodzinny w Książniówce, peregrynacje intelektualne/Sorbona, model życia, erudycja).

Pamiętnik inteligenta jest polemiką literackiego przedstawiciela ideologii marksistowskiej (Ryszka nie należał do partii) z literackimi przedstawicielami nowego porządku, z liberalizmem odczytywanym poprzez praktykę lat 90. i z solidarnościową mitologią, kształtowaną w kulturze oficjalnej (prasa i środki przekazu masowego głównego nurtu, szkoła). Ryszka stara się poprzez ukazanie dziejów inteligenta o szlacheckich korzeniach wyjaśnić zdradę klerków w komunizmie. Przy tym przedmiotem analizy nie jest ogólnie rozumiana zdrada klerków (Benda, 2014; Ryszka, 1967, s. 82–85), od upadku powstania styczniowego akceptowalna w polskim życiu społecznym, ale zdrada klerków z radzieckim komunizmem, państwem kontynuującym tradycje zaborcze Rosji carskiej, z „czerwonym caratem” wedle oceny Jana Kucharzewskiego sformułowanej już w 1923 r. Chałasiński w *Społecznej genealogii inteligencji polskiej* zachęcał do zdrady klerków, wskazując na społeczną rolę inteligencji, jego zdaniem „w okresie porozbiorowym inteligencja była jedyną spadkobierczynią szlacheckiej idei państwowej i stanowiła ›moralny‹ rząd narodu polskiego” (Chałasiński, 1946, s. 27). Rozpatrywał tylko inteligencję szlacheckiej proveniencji. Dla socjologa inteligencja poszlachecka jest nosicielem wartości narodowych, w przeciwieństwie do innych grup, które realizują motywacje klasowe (chłopskie, robotnicze). Chałasiński odwołał się do szlachetności

serca Judyma i siłaczki, dla których sprawa polska była zagadnieniem osobistego sumienia, a nie kwestią społeczną. Dostrzegał ich aktualną rolę w nowej rzeczywistości społecznej. PPS-owski postulat socjalizmu i niepodległości (suwerenności ograniczonej) wydaje się być mu bliski. Z innych pozycji ideologicznych spotykamy się ówczesnie z podobnymi „apelami” literackich przedstawicieli, m.in. Józefa Feldmana, *Bismarck a Polska* (praca wznowiona w 1947 r., popularna w środowiskach katolickich); Edmunda Osmańczyka, *Sprawy Polaków* (1946), Aleksandra Bocheńskiego, *Dzieje głupoty w Polsce* (1947).

Ryszki wybór miejsca w systemie ideologicznym Polski Ludowej kształtuje się w atmosferze opisanej przez Martę Piwińską między legendą romantyczną, kształtowaną przez gest straceńczy, Conradowską wierność samemu sobie a socjalistycznym przełomem i odwołaniem się do tradycji rewolucyjnej. Jak M. Piwińska celnie podkreśliła spór dotyczył centrum politycznego, którego myślenie polityczne zostało zagospodarowane przez Wiecha i Gałczyńskiego, ich satyryczne cykle poświęcone tradycji narodowej (1973, s. 8). Stanisław Wiechecki pseudonim Wiech w „Expressie Wieczornym” (1949 r.) publikował *Helenę w stroju niedbałem, czyli królewskie opowieści Pana Piecyka* (Wiech, 1979), nawiązując do Juliusza Ursyna Niemcewicza, *Śpiewów historycznych* (1809 r.), jego wykładu historii Polski (Niemcewicz, 2016; Piwińska, 1973, s. 10–12). *Śpiewy historyczne* w ocenie Niemcewicza miały się przyczynić do odrodzenia miłości ojczyzny u kolebki, u „matki-Polki”, podobny cel przyświeca Wiechowi, podtrzymanie miłości ludu miejskiego do ojczyzny. Wzorując się na *Śpiewach* Wiech ułożył w gwarze warszawskiej (stylizowanej) epos heroikomiczny *Helena w stroju niedbałem*, przełożył cykl królewsko-hetmański na język Polski Ludowej, jej ludowych warstw.

Konstanty Ildefons Gałczyński sięgnął po groteskę, nawiązał do Tadeusza Boya-Żeleńskiego (*Zielony balonik*), ale i do klasycznej historii (gęsi kapitolinśkie ostrzegające Rzymian przed wrogiem), (Gałczyński, 1979, s. 363–365). Od 1946 r. do 1953 r. publikował w „Przekroju” *Zieloną Gęś* (164 „przedstawienia”), surrealistyczną opowieść o Polsce, jej historii (o jej gęsiach kapitolinśkich) i współczesności (satyrycznie „zielonej”, pure nonsensownej). W odslonie życia *Xięcia Józefa Poniatowskiego ze stemplem 1946* Chór nowych Polaków (bohaterowie sztuki obok księcia Józefa) deklamował przesłanie na nowe czasy: „Pracować trzeba jak cholera/Czyżmy to jacy tacy?/Więcej Osmańczyka!, mniej Grottgera!/I wszystko będzie cacy/Tak bardzo łatwo jest umierać/żyć trudniej – rzekł Horacy” (Gałczyński, 1979, s. 385). Gałczyński w satyrycznej formie ponawia Juliusza Słowackiego (*Przypowieści i epigramaty*) pytanie jaka ma być Polska? Bohaterów (X. Poniatowski/Grottger) czy „realistów” z tendencją do ugody (Osmańczyk)?, przeciwstawia Polonii Grottgera wizję pracy w „nowej Kongresówce”.

Do nurtu surrealistycznego (A. Camus), który w Polsce Ludowej znajdzie szerszą recepcję społeczną nawiąże m.in. Tadeusz Różewicz, którego poezja pomaga Ryszce „w interpretacji własnego życiorysu” i w interpretacji świata (Ryszka, 1994, s. 119). Absurd i groteska wypełnia Ryszki „życie ironiczne”, jaki toczy po wojnie (alkohol, zabawy i romanse, opowieści w knajpach), doświadczenie wojny pozostawia wyraźną bliznę. „Atmosfera nocnej knajpy nie jest mi obca, o nie”, odczuwa pobratymstwo z bohaterem *Upadku* Alberta Camusa, przy tym nie w knajpach portowych Amsterdamu, tylko Wrocławia spędza noc, by „opowiadać, opowiadać, opowiadać” (Ryszka, 1996, s. 82). Zmaga się z traumą wojny, jak i z deklasacją społeczną. Odnajduje ukojenie

nie tylko w życiu ironicznym, ale także w twórczości T. Różewicza, głównie w poezji („szukam nauczyciela i mistrza/niech przywróci mi wzrok, słuch i mowę”/*Ocalony*), wymienia także dramat *Do piachu* i tomik *Twarz*. Oprócz twórczości „najmłodszego klasyka” polskiej literatury, sięga także po przedwojenną prozę Józefa Wittlina, *Sól ziemi* i powojenną, Stefana Kisielewskiego, *Sprzysiężenie*. Wskazane dzieła ukazują bohatera nieheroicznego na wojnie. Ryszka odrzuca legendę romantyczną i opowiada się po stronie jej szyderców (wskazuje Różewicza), (Piwińska, 1973, s. 243–436) i pozostaje „szydercą” do końca życia (Ryszka, 1996, s. 82). Przy tym Ryszka jest raczej widzem buntu surrealistycznego niż jego uczestnikiem.

Ryszka polemizuje z analizą związków klerków z komunizmem zaprezentowanych przez Czesława Miłosza (*Zniewolony umysł*, 1953), z jego hipotezą o ukąszeniu heglowskim, jak i z samokrytyką charakterystyczną dla ukąszenia stalinowskiego (J. Trznadel, *Hańba domowa*). Ryszka zdiagnozował Cz. Miłosza ujęcie stalinizmu w metodologicznych koncepcjach totalitaryzmu (H. Arendt, C. Friedricha), które postrzegał krytycznie (Ryszka, 1972; 1997). Współcześnie, komparatystyczne ujęcie totalitaryzmu jest kwestionowane, nie podzielam powyższej krytyki. Ryszka odrzuca również Kazimierza Wyki analizę inteligencji mieszczańskiej, jako próbę przezwyciężenia izolacji społecznej w Polsce Ludowej (Wyka, 2003, s. 189–208). Zdaniem Ryszki, K. Wyka w ocenie inteligencji podziela I. Gałczyńskiego poglądy (*Śmierć inteligenta*), zaś Ryszka dostrzega w twórczości Różewicza odbicie własnej biografii (zob. figury biograficzne u Różewicza), (Skrendo, 2016, s. xxii–lvi).

Zdaniem Ryszki, jego akces do Polski Ludowej nie był podyktowany oportunistycznym, ale względami ideowymi, zauroczeniem marksizmem. W ocenie Ryszki, lektury naukowe, po które sięgał „w najmniejszym stopniu nie popychały [mnie] do działań”, a raczej skłaniały do przemyśleń (1996, s. 69), przyczyniły się do zainteresowania historią idei. W grupie lektur, była także literatura marksistowska, którą Ryszka dosyć dobrze poznał już w latach 50. XX w., jak wspomina „stałem się dość wcześnie niezłym erudyta”, „zaginałem” nawet aktywistów (1996, s. 69).

Ryszka nie określił momentu zauroczenia marksizmem, aż do wcielenia do wojska ludowego nie przejawia poglądów lewicowych, dopiero po przejściu do cywila i podjęciu studiów z prawa w Uniwersytecie Wrocławskim narasta u niego zainteresowanie marksizmem, które nakłada się na akces do Polski Ludowej (kariera akademicka w nadbudowie ideologicznej państwa). Ryszka nie decyduje się na emigrację, pozostaje w kraju razem z mamą i braćmi, przyjmuje rolę ojca (kolejna wspólna figura autobiograficzna z Różewiczem), w późniejszym czasie stabilizuje swoje życie osobiste (pierwsze małżeństwo).

Jakie są zatem przyczyny akcesu F. Ryszki do Polski Ludowej. Nie negując zauroczenia marksizmem, które jest wtórne jak wynika z *Pamiętnika*, Ryszka dokonuje przede wszystkim wyboru pragmatycznego. Ryszka przedstawiciel zdegradowanej szlachty kresowej (Ryszka, 1996, s. 10), przystępując w Polsce Ludowej do warstwy inteligencji, uzyskuje społeczną rekompensatę za utratę uprzywilejowanego miejsca w społeczeństwie. Jak pisał „pociągał mnie prestiż stanowiska”, ponadto „skok do uniwersyteckiej asystentury był awansem gigantycznym” (Ryszka, 1996, s. 61, 67). Odnajduje również moralne powołanie (Ryszka, 1996, s. 62). Przy tym nie przywdziewa popowstańczej, tragicznej pozy Judyma, ani nie czuje się człowiekiem bezdomnym, pomimo częstych

aluzji o utraconej tożsamości kresowej i jej prywatnego dziedzictwa, „straciliśmy domy, próbowaliśmy budować nowe” (Ryszka, 1996, s. 117). Odnajduje nową ojczyznę w Bestwinie (okolice Bielska Białej), w miejscu narodzin ojca, jak przyznaje do 1945 r. nigdy nie był w Bestwinie. Przy tym Ryszka nie jest ani typem powstańca, ani typem rewolucjonisty. Podejmuje „apel” J. Chałasińskiego.

Niewątpliwie doświadczenie frontowe w wojsku ludowym „wrzuca”, w Heideggerowskim znaczeniu metafizyki obecności, Ryszkę w świat polityczny, sytuuje Go po lewej stronie sceny, pomimo epizodu Ak-owskiego (Ryszka, 1994, s. 6) i ziemiańskiego wychowania. Ryszka po 1945 r. poszukuje swojej nowej ojczyzny prywatnej i ją odnajduje w Bestwinie, która wyznacza jego spojrzenie na projekt Polski Ludowej. Bestwina staje się w biografii Ryszki figurą polityczną. Dostrzega w Bestwinie, miasteczku dobrze rozwiniętym cywilizacyjnie, cechy charakterystyczne dla Śląska: zaradność, gospodarność, wysoki poziom cywilizacyjny porównywalny z Niderlandami, pracowitość (wskazania Ryszki). Podobne cechy, poza zapóźnieniem cywilizacyjnym dostrzegał także w Książówce, zmiana wydaje się być tylko geograficzna, ale nie kulturowa. Nie można natomiast mówić o zmianie ideologicznej, Ryszka w momencie wybuchu wojny miał 15 lat, nie posiadał poglądów politycznych, poza wartościami przekazanymi przez dom i Kościół (dziedzic rycerskiej Polski, katolik), jest po prostu młodym, polskim paniczem z Kresów, dosyć dobrze wyedukowanym ze znajomością kilku języków obcych. Okupacja w Książówce przebiegała dosyć łagodnie, Ryszka wspomina nawet o modernizacji folwarku. Sytuacja zmieniła się jesienią 1944 r., gdy zostaje aresztowany i w ramach „kary” wysłany na front, walczy na Wale Pomorskim. Ryszka, podobnie jak większość Polaków, nauczył się podczas okupacji zaradności, może nawet sprytu na pograniczu cwaniactwa, które przeniósł na życie w Polsce Ludowej (1994, s. 183).

Ryszka w projekcie modernizacyjnym Polski Ludowej dostrzega możliwość połączenia ojczyzny prywatnej z wyobrażoną ojczyzną ideologiczną. Klamrą spajającą obydwie wizje ojczyzny jest Śląsk, idea modernizacyjna. Projekt modernizacyjny od XVIII w. jest stale podnoszony w polskim życiu społecznym, jako idea obrony niepodległości (np. u S. Leszczyńskiego, E. Kwiatkowskiego) lub jej odzyskania (K. Drucki-Lubecki, J. L. Popławski). Modernizacja socjalistyczna wpisuje się w dzieje narodowe, ułatwiając inteligencji pochodzenia ziemiańskiego (F. Ryszka) i inteligencji mieszczańskiej (Z. Wojciechowski/Instytut Zachodni) porozumienie z państwem ludowym. Ryszka przyjmuje postawę promodernizacyjną, co oznaczało przyjęcie perspektywy Polski lubelskiej, ówczesnie postrzeganej w społeczeństwie jako nowej wersji Kongresówki. Jednocześnie Ryszka dekonstruuje swój rodowód ideowy, w chłopską legendę Polski Ludowej wpisuje swoje losy. Przy tym Ryszka zachowuje dystans do Polski Ludowej, nie zapisuje się do partii, nie sprawuje stanowisk, jednocześnie styl życia jest ziemiańskiej progenitury (zainteresowania naukowe, znajomość języków obcych, ekskursje, erudycja³).

Ryszka pochodzi z rodziny oficersko-zemiańskiej, jego ojciec był legionistą, zawodowym oficerem (major), w 1935 r. został wybrany senatorem, a w 1938 r. posłem (później na emigracji w Anglii, do Polski powrócił w latach 60.). Chłopskie pochodzenie ojca Ryszki zostało w społeczności kresowej „wytarte” bardzo wcześniej, małżeństwo Anny

³ Wraz z „utratą majątku, władzy i społecznego znaczenia [...] formy towarzyskie zyskiwały na znaczeniu” (Chałasiński, 1946, s. 38). Erudycja u Ryszki pełni funkcję formy towarzyskiej.

Wańkowicz z Józefem Ryszką nie było uważane za mezalians⁴, do 1939 r. rodzice nie odwiedzali rodzinnych stron ojca, rodzina przypominała sobie o chłopskich korzeniach „ojca-Józefa” (ojciec jako figura biograficzna) w 1945 r. pod wpływem sytuacji politycznej. Wówczas Ryszka po raz pierwszy udał się do Bestwiny, jak pisał do „małej ojczyzny po mieczu” (1996, s. 133).

Ryszka wyraźnie mitologizuje Śląsk (1996, s. 133), Jego pierwsze prace naukowe dotyczące przemysłu Górnego Śląska są wpisane w odkrywanie własnej świadomości. „Kraina mojego rodzica, region szybkiej industrializacji i ostrych konfliktów narodowych wydawał mi się wdzięcznym terenem dla wykładni marksistowskiej przeszłości” (Ryszka, 1996, s. 68). Podejmuje badania nad kapitałem niemieckim na Śląsku i jego wpływie na stosunki społeczne w regionie. Prace naukowe z powyższej problematyki (Ryszka, 1952, 1954; Popkiewicz, Ryszka, 1959) są wyraźnie inspirowane twórczością austromarksisty Rudolfa Hilferdinga, z którego poglądami zapoznał się za radą Wincen-tego Stysia, pioniera ekonomii w polskim Wrocławiu, swojego Mistrza naukowego obok Bolesława Wysłoucha i Konstantego Grzybowskiego (wskazania za Ryszką).

Przełomem w karierze Ryszki jest wyjazd do Francji (staż naukowy w Sorbonie u G. Gurvitcha/socjologia prawa i socjologia wiedzy), a następnie do Niemiec zachod-nich (stypendium), gdzie zbierał materiały do pracy o nazizmie. W 1962 r. ukazuje się popularne wyjaśnienie narodowego socjalizmu (*Noc i mgła*), zaś w 1964 r. monografia naukowa *Państwo stanu wojennego: rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, która zostaje zauważona w nauce światowej (Langrod, 1965, s. 805–807; Wagner, 1968, s. 504–505; Cantus, 1969, s. 459). Ryszka został uznany wybitnym badaczem nazizmu, „jeden z najlepszych ekspertów i interpretatorów” narodowego socjalizmu (Cantus, 1969, s. 459).

Ryszka zapoznał się podczas stypendium w *Faculté des Letters* (Sorbona) z literaturą światową i nowymi trendami w humanistyce, może wreszcie zrealizować swoje aspiracje naukowe lokowane w planie modernizacyjnym Polski Ludowej, staje się pionierem nauki o polityce w państwie ludowym (Ryszka, 1991a; 1998, s. 3–27). Ryszka tylko i aż planuje uwspółcześnić marksistowską wykładnię życia społecznego zawartą w materializmie historycznym, poszerzyć spojrzenie na teorię życia społecznego. Autorską propozycję przedstawia w 1970 r. we *Wstępie do nauki o polityce (uwagi metodyczne)*, choć zarys podręcznika (*Nauki o polityce* wyrażenie Ryszki) powstał w 1966 r., przy okazji wykładów przedmiotu *Historia doktryn i stosunków międzynarodowych* w Wojskowej Akademii Politycznej (Ryszka, 1998, s. 13).

W kolejnych wydaniach zmienia się tytuł podręcznika, zostaje poszerzony krąg cytowanych autorów, głównie z Zachodu, rozbudowywane zostają zagadnienia metodologiczne (Ryszka, 1984, s. 307–528), zmienia się częściowo zawartość książki, lecz nie korpus zagadnień elementarnych nauki o polityce (ideologia, władza, kultura polityczna, moralność, administracja). W kolejnych wydaniach całe fragmenty są kopiowane, Ryszka podtrzymuje swoje poglądy teoretyczne wyłożone w 1970 r. W 1992 r. pojawia się „aneks” o zagadnieniu polityczności (Ryszka, 1998, s. 28–71). W ujęciu analitycznym mamy zatem do czynienia z jedną pracą, z pewnego typu palimpsestem autorskim.

⁴ Było to drugie małżeństwo Anny Wańkowicz, pierwsze zakończyło się rozwodem, kwestie życia osobistego rodziców F. Ryszki, jak i Jego samego nie są przedmiotem analizy.

Książka *Nauka o polityce. Uwagi metodologiczne* (1984) jest Ryszki politologicznym opus magnum, jest pracą znaczącą dla polskiej politologii, w moim przekonaniu jest znamienitym, autorskim wykładem nauki o polityce, w tak szerokim zakresie dotychczas nieprezentowanym. Ryszka zaproponował naukę o władzy, o drugim Janusowym obliczu nauki o polityce, wedle celnego określenia Maurice Duvergera (1964, s. 15). Odrzucił pierwsze Janusowe oblicze politologii, naukę o państwie (K. Grzybowski, M. Sobolewski).

Ryszki projekt modernizacyjny jest wpisany zarówno w ogólne założenia polityczne Polski Ludowej, jak i powstanie politologii (Braun, 1969; Wyszomirska, 1970; Stępniewski, 1971; Ryszka, 1991a; Krauz-Mozer, Borowiec, Ścigaj, 2011, s. 75–107), która kształtuje się w Polsce Ludowej w sporze z socjologią polityki i ekonomią polityczną (Pajestka, Sach, Wiatr, 1964; Wiatr, 1973, s. 225–239). Ryszka nie zamierzał dokonać rewizji materializmu historycznego, dążył do poszerzenia wykładni marksistowskiej, chciał politologii interdyscyplinarnej w metodzie, a nie teorii (materializm historyczny). Szukał w ujęciach funkcjonalnych, behawioralnych i systemowych odpowiedzi, które by mógł przełożyć na język marksizmu.

Ryszki teoria ideologia

Ryszka jest w Polsce Ludowej najwybitniejszym znawcą ideologii i doktryny politycznej, zarówno różnych nurtów ideowych (Baszkiewicz, Ryszka, 1979, s. 283–464), jak i teorii ideologii (1984, s. 160–203). Jest historykiem idei, co umożliwia spojrzenie na ideologię i doktrynę polityczną także z perspektywy socjologii, historii, literaturoznawstwa oraz oczywiście filozofii państwa i prawa.

Ryszka przymierza się do stworzenia współczesnej teorii ideologii. Chce dokonać przełożenia hipotezy K. Marksa z *Przyczynku do krytyki ekonomii politycznej* (1859 r.) na język współczesnej nauki o polityce. Zdaniem niemieckiego filozofa „między ludzkim myśleniem i produktami tego myślenia, czyli nadbudową ideologiczną a ustrojem ekonomicznym społeczeństwa” zachodzi dialektyczna zależność (Ryszka, 1984, s. 162). Marks zadaje pytanie: jak powstają wyobrażenia społeczne? Ponawia pytanie postawione już w *Ideologii niemieckiej* o deformacje myśli społecznej, przy tym w *Ideologii niemieckiej* odpowiada jak filozof (młodoheglista), zaś w *Przyczynku* jak politolog. Poszukuje odpowiedzi na pytanie, dlaczego proletariatus porzuca własne interesy klasowe. Odpowiedź na tak postawione pytanie zaprowadzi Marksa do sformułowania teorii alienacji i opracowania koncepcji „partii” robotniczej (klasa polityczna/klasse für sich selbst). Rozpoznanie swoich politycznych interesów jest elementem emancypacji proletariatus wyrażającej się w rewolucyjnej ideologii. Marks przekłada więc zagadnienie kształtowania wyobrażeń społecznych z epistemologii (teorii poznania/świadomość fałszywa) na naukę o polityce (teoria ideologii).

Zdaniem Ryszki, współczesna odpowiedź na powyższe pytanie wymaga pogłębionych studiów nad formami myśli politycznej: ideologią, doktryną, programem, utopią, mitem, światopoglądem i postawami (wskazania Ryszki). Uczony zadaje pytanie: czym jest ideologia i skąd się bierze. Ryszka zakłada wpływ ideologii na kształtowanie zachowań politycznych, w tym wyborczych decyzji. Już we *Wstępie do nauki o polityce* roz-

dział zatytułował *Ideologia, doktryny, programy i działania polityczne* (Ryszka, 1970, s. 71–93), wskazując bezpośrednie odniesienie myśli do czynu (działań politycznych), jako charakterystyczne dla ujęcia politologicznego. Zdania nie zmienił w kolejnych wydaniach podręcznika.

Ryszka rozpoczyna swój wykład o ideologii od dostrzeżenia stajni Augiasza w dotychczasowych badaniach. Jego zdaniem należy uporządkować typologię dotyczącą myśli politycznej, jak i wskazać początek badań, a tym samym odtworzyć pytanie, które legło u podstaw kształtowania ideologii. Ideologia dla Antoine-Louis-Claude Destutt de Tracy'ego, twórcy pojęcia, jest pewnego typu „religią” (światopoglądem), można powiedzieć „religią świecką”. Ideologia jest uporządkowanym zbiorem zasad postępowania, w przypadku A. Desstut de Tracy'ego ufundowanym na koncepcji liberalnej. Ryszka dostrzega tylko luźny związek między rozumieniem przez Tracy'ego ideologii a późniejszymi jej badaczami i teoretykami, szczególnie K. Marksem (Ryszka, 1984, s. 161, 162). Swój sąd podpira oceną M. Duvergera (1964, s. 137).

Powyższy wywód Ryszki, który się zakorzenił w polskiej refleksji o ideologach wymaga sprostowania, używając retoryki Ryszki niezbyt starannie uporządkował stajnię Augiasza. Niewątpliwie ideologia (ujęcie hr. Tracy) z punktu widzenia socjologii religii spełnia taką samą funkcję społeczną jak religia, jest poglądem na świat (światopogląd). Społeczne konsekwencje religii i ideologii (odnoszę się do politologii i socjologii) są także bardzo podobne (budowa kościoła/wspólnoty przekonań). Jednakże możemy wskazać dosyć znaczną liczbę różnic (Wielomski, 2017, s. 20–33).

W literaturze naukowej (odnoszę się do politologii) za początek rozważań o teorii ideologii uważa się pracę A. Destutt de Tracy, *Eléments d'idéologie* (1804), w której francuski filozof dał wykład nowego myślenia o filozofii. Ideologia miała być nauką opartą na wynikach badań przyrodoznawstwa (szczególnie fizjologów), dotyczącą poznania ludzkiego, a także matematyków (inspiracje myślą społeczną markiza Condorceta). Zdaniem obywatela Destutt-Tracy (w okresie rewolucji posługiwał się dwójgiem „nazwisk”, nie używał tytułu hr.) „Ideologia jest częścią zoologii”, rozważaniami na temat zdolności intelektualnych człowieka (Tracy, 1804, s. xiii), dotyczących osądu (logika), wypowiedzi/discours (gramatyka) i pragnień (moralność). Poszczególnym zagadnieniom poświęcił osobne traktaty nauki o ideach⁵. Te trzy władze (opérations) mają wspólne źródło intelektualne (Tracy, 1804, s. xv), dopiero całość wykładu tworzy naukę o ideach.

Destutt-Tracy nie tylko dążył do odkrycia źródła naszej wiedzy (władzy intelektu), ale także do określenia zasady i celu wszystkich rzeczy. Jego zamiarem było odgadnięcie pochodzenia i celu świata, odkrycie „nowej” metafizyki, którą określił ideologią. Ideologia jest sztuką wyobraźni, „której celem jest zadowolenie, a nie pouczenie” (Tracy, 1804, s. xvi). Tracy starał się stworzyć katalog zdolności intelektualnych człowieka, który byłby podstawą nauk moralnych i politycznych (1804, s. xxviii). Wokół ideologii (theory of the moral and political sciences) miały się integrować inne nauki: gramatyka, logika, pedagogika, etyka (Kennedy, 1979, s. 355).

Poszczególne rozdziały książki dosyć dobrze obrazują podejście francuskiego politologa (we francuskiej literaturze tak jest oceniany): *Czym jest myślenie?*, *O wrażliwości*

⁵ A. Desstut de Tracy oprócz *Elements d'idéologie* opublikował *Grammaire générale* (1803), *Logique* (1805) i nieukończony *Traité de la volonté et de ses effets* (1805), które składają się na ideologię.

i odczuciach, O pamięci i wspomnieniach, O sędzie i odczuciach, O woli i odczuciach pragnienia, O kształtowaniu się naszych idei (rozdziały 1–6, *Eléments d'idéologie*, 1804). Tracy formułuje praktyczną filozofię poznania, inspirując się myślą Johna Locke'a (*Rozważania dotyczące rozumu ludzkiego*) i Etienne Bennot de Condillaca (*O pochodzeniu poznania ludzkiego, Traktat o wrażeniach, Logika*), którego filozofia, zdaniem ideologa, zatrzymała się w pół drogi, Tracy dokańcza więc jego rozważania (poszczególne tomy odpowiadają Condillacowi pracom). Na Tracy'ego myśl wpływ wywarła także teoria Marie-Jean-Antoine-Nicolas de Caritat, markiza Condorceta, jego matematyczne ujęcie polityki (*Essai sur l'application de l'analyse à la probabilité des décisions. Rendues à la pluralité de voix*, 1785) i filozofia Immanuela Kanta, postulat pewności wiedzy, zawarty w *Krytykach*.

Ideologia miała rozpoznać powstawanie idei i ich wykorzystywanie, miała być syntezą filozofii i pedagogiki. Ideologia, wedle zamiarów oświeceniowych *les philosophes* miała być także programem społecznym, propozycją walki z przesądem (określenie religii w tym kręgu), nowym światopoglądem formułowanym w kontrze do religii. Zdaniem Pierre Macherey Napoleon Bonaparte postrzegał ideologów jako „nowy typ duchowieństwa” (Macherey, 2008, s. 14). Ideologia (projekt społeczny) była propozycją ufundowaną na liberalnym stylu myślenia (J. Locke, Th. Hobbes) i wywarła wpływ na liberalnych myślicieli (J. S. Mill, H. Spencer, E. Cassirer). Na mapie współczesnych nurtów filozoficznych ideologów należy umieścić obok filozofii analitycznej i kognitywistycznych koncepcji, zaś w politologii w tradycji myśli społecznej oraz wśród badaczy teorii ideologii. Początek badań nad teorią ideologii możemy umieścić w renesansie, to wówczas powstały pierwsze ideologie – utopie społeczne (Friedrich, 1965, s. 612). We współczesnej humanistyce (J. Derrida, J. Baudillard) badania nad ideologią sięgają antyku (platońska jaskinia jako metafora aparatu ideologicznego), poszerza się także zakres pojęciowy, np. o ideologie estetyczne (P. de Man).

Ideologia ma termidoriański kontekst rewolucji francuskiej, jest wpisana w realizację nowego ustroju, opartego na oświeceniowej myśli. Po raz pierwszy słowo ideologia pojawiło się w przestrzeni publicznej 20 czerwca 1796 r.⁶ i było związane z nową polityką edukacyjną odrzucającą terror rewolucyjny na rzecz edukacji i wychowania, Desstut-Tracy w *Mémoires sur la faculté de penser* zdefiniował ideologię jako naukę o ideach (Kennedy, 1979, s. 354–355; Macherey, 2008, s. 3). Ideologii „przypisywano autentycznie republikański charakter”, była doktryną rewolucji, wskazywała sposoby zakorzenienia nowej moralności (Macherey, 2008, s. 4).

Krytyka ideologów nastąpiła po przejściu władzy przez Napoleona Bonaparte (w okresie konsulatu), wskazuje się na kontekst porozumienia z papieżem. To wówczas pojawiają się negatywne oceny programu społecznego ideologów (nowy typ duchowieństwa), Napoleon eliminuje wszelkie przejawy niezależnej myśli (m.in. prasę), formułowane są pod adresem ideologów epitety. Ideologów uznaje się za zaślepionych, mało elastycznych politycznie. Jednocześnie Napoleon Bonaparte nie szczędzi awansów A. Destutt-Tracy i Pierre Cabanisowi, którzy wsparli zamach 18 brumaire'a. Ideolodzy, w większości

⁶ Nieformalne *société des idéologues* (Desstut-Tracy, Cabanis, hr. de Volney, D. Garat) powstało około 1795 r. i już wówczas wyraz ideologia prawdopodobnie się pojawił podczas wykładów A. Destutt-Tracy w Instytucie Narodowym (*l'Institut national des sciences et des arts*), obecnie Institut de France. Destutt-Tracy pierwsze szkice nowej metafizyki zamieścił w listach.

wywodzili się ze starej arystokracji, w rozgrywce Uzurpatora z Burbonami mogli oddać Napoleonowi I cenne usługi. Ideolodzy byli niewątpliwie żarliwymi republikanami, oddanymi sprawie rewolucji. Politycznie byli zbliżeni do markiza Condorcet i do hr. Mirabeau (P. Cabanis pisał dla niego przemówienia), do oświeceniowego Société d'Auteuil, których poglądy możemy przypisać do liberalizmu arystokratycznego i fizjokratyzmu.

Zdaniem Emmeta Kennedy'ego między myślą A. Destutt-Tracy a K. Marksa teorią ideologii możemy wskazać powiązanie. Marksa zainspirował *Traité d'économie politique* (1823), odczytał traktat jako prezentację interesów burżuazji (Kennedy, 1979, s. 368) i postanowił przedstawić pogląd przeciwny w *Ideologii niemieckiej* (praca została opublikowana dopiero w 1932 r., M. Duverger wskazuje także na *Nędzę filozofii*). Możemy zauważyć również inne zbieżności, projekty obydwu autorów odnoszą się do rewolucji, autorzy zadają te same pytania badawcze o źródła myśli społecznej, o miejsce deformacji idei społecznych. Dostrzegają w ideologii nowe narzędzie zakorzenienia przekonań. Dla Destutt-Tracy ideologia jest nową nauką, projektem filozofii opartym na podstawach naukowych, dla K. Marksa ideologia jest także projektem wpisanym w nową naukę (socjalizm naukowy/materializm historyczny). Ideologia jest świadomością fałszywą, wskazującą źródła przekształceń myśli i ekspozycją polityki, tworzenia jej uzasadnień (prawo, moralność, państwo), zaś dla Napoleona I ideolodzy są grupą polityczną, którzy chcą zbudować nową świątynię.

Ryszka *Przyczynek do krytyki ekonomii politycznej* uznaje za podstawę swoich badań i analiz. Uczony przyznaje pierwszeństwo w badaniach myśli politycznej ideologii, a nie doktrynie politycznej, jakby wynikało ze specjalizacji naukowej (ówcześnie, współautor cenionego podręcznika *Historia doktryn politycznych i prawnych*/1969) i dotychczasowej tradycji metodologicznej. Zmiana hierarchii form myśli politycznej jest podyktowana podejściem badawczym, związanym z odejściem od ujęcia normatywnego (doktryna polityczna) na rzecz empirycznego (ideologia), ówcznie w nauce światowej dokonuje się zwrot (H. Lasswell, C. Friedrich, M. Duverger). Ponadto badania politologiczne skupiają uwagę na funkcji pragmatycznej ideologii, na ideach zorientowanych na działanie, co zapoczątkowuje spór o spójność ideologii między Carlem Friedrichem a Talcottem Parsonsem, Ryszka opowiada się po stronie C. Friedricha, dla którego ideologią są „wzajemnie powiązane zbiory idei” (1965, s. 612), a nie zbiory idei.

Zdaniem Ryszki (współautor poglądu J. Baszkiewicz), doktryny polityczne są zamkniętymi historycznie stylami myślenia, zaś ideologie są nadal aktualnymi, „żywymi” myślami (Baszkiewicz, Ryszka, 1979, s. 5). Doktryna polityczna odnosi się do ustroju państwa i istoty prawa, zawiera praktyczne wskazania dla władzy, definiuje podstawowe wartości (wolność, sprawiedliwość, dobro ogółu), a także określa moralne i filozoficzne podstawy teorii prawniczej (Baszkiewicz, Ryszka, 1979, s. 5). Doktryna polityczna w ujęciu pragmatycznym nie różni się od ideologii, posiada jedynie bardziej rozbudowaną treść, przy tym struktura treści jest tożsama (warstwy: identyfikacyjna, aksjologiczna i teleologiczna), różnicą jest spójność zbioru idei. Ideologie są współczesnymi, aktualnymi wyrazami przekonań politycznych, gdy doktryny polityczne są zamkniętymi, historycznymi formami myśli. Przyjmując powyższe rozumowanie, anarchizm jest ideologią, a myśl obozu sanacyjnego doktryną polityczną, Ryszki ujęcie ideologii posiada więc walor polemiczny. Dopiero w późniejszych analizach Ryszka wyeksponuje definiens zagadnienia idei zorientowanej na działanie polityczne.

W *Nauce o polityce* (1984) Ryszka rozbuduje katalog różnic między doktryną polityczną a ideologią. Doktryna polityczna w ujęciu substancjalnym „zawiera skończony zbiór twierdzeń, niedopuszczający sądów alternatywnych”, który można wyrazić za pomocą zdań kategorycznych i przyjmuje skończony kształt ortodoksji (Ryszka, 1984, s. 193). Doktryna polityczna jest teoretycznym namysłem nad polityką. Ideologie polityczne są aktualnymi stylami myślenia, odnoszącymi się do bieżącej polityki. „Ideologia uzasadnia działania polityczne w całości, odnosi się zatem do celów, które mają zakończyć pewien etap działań” (Ryszka, 1984, s. 190). Przy tym ideologia wytycza działania, przekłada je na język pragmatyki, gdy doktryna polityczna je określa (Ryszka, 1984, s. 193). Ideologia jest także aktualnym stanem świadomości politycznej społeczeństwa. Ryszka wskazuje więc dla ideologii wiele różnych odniesień: aktualny stan świadomości politycznej społeczeństwa, „żywa” doktryna (w metaforycznym ujęciu), zbiór idei, uzasadnienie dla działań politycznych i określenie celów politycznych. Powyższe odniesienia (definiens) nie są tożsame, tylko dwa ostatnie możemy odnieść do ideologii, definiują różnicę, trzy pierwsze odniesienia są w nowej estetyce opisem doktryny lub światopoglądu.

Dla Ryszki historia doktryn politycznych jest przede wszystkim historią słowa drukowanego, co wskazuje kierunek poszukiwań (traktaty, pisma polityczne), odrzuca propagandowe wypowiedzi i wizualizacje (teoria propagandy). Ryszka doktrynę polityczną przypisuje głównie do późnego średniowiecza i nowożytności, dla poglądów politycznych formułowanych w starożytności rezerwuje pojęcie filozofii polityki. W ten sposób tworzy w miarę spójny historycznie schemat zmian form legitymizacji władzy: filozofia polityki (antyk), doktryna polityczna (średniowiecze i nowożytność), ideologia (współczesność). Ryszka nie odrzuca badania filozofii polityki (Trazymach, sofisci), ani doktryny politycznej (Machiavelli, Hobbes), w nawiasach podał Ryszki zainteresowania badawcze. We współczesnym sporze o tradycję politologii, Ryszkę należałoby przypisać do zwolenników „długiej” tradycji politologii, sięgającej Arystotelesa i Tukidydesa (starożytna Grecja), Polibiusza i Cyserona (starożytny Rzym), a nie do nauki o „płytkich korzeniach”.

Pojawia się zasadnicze pytanie, czym jest ideologia?, jakiej formy myśli? W ocenie Ryszki ideologia jest to „uporządkowany zbiór (system) wartości i celów przypisywanych wielkim zbiorowości, który to zbiór uzasadnia działania polityczne i jest nadrzędny wobec poglądów i postaw jego zwolenników” (Ryszka, 1984, s. 189). Przyjęcie nachylenia funkcjonalnego skutkuje przesunięciem zainteresowań z idei politycznych, ich treści (wiedzy o polityce) na rzecz postaw politycznych, stosunku nie tylko poznawczego, ale i emotywnego i wolicyjnego do problemów bieżącej polityki, można powiedzieć do taktyki działania (powyższe zagadnienie teoretyczne podjął M. Seliger). Poprzez pojęcie postawy możliwe jest syntetyzowanie zagadnień teoretycznych i ukazywanie ich wielowymiarowości. Jednocześnie Ryszka zadaje kluczowe pytanie, nierozstrzygnięte do dzisiaj, „czy brak związków logicznych wśród poglądów i postaw, które prowadzą do ideologii politycznych, nie podważa słuszności powyższej definicji?” ideologii (Ryszka, 1984, s. 189). Na powyższe zagadnienie po raz pierwszy zwrócił uwagę w XVIII w. markiz Condorcet (paradoks Condorceta). Zdaniem Ryszki, brak związków logicznych nie podważa hipotezy, chociaż nie rozbudowuje argumentacji i nie przytacza badań szczegółowych.

Ryszka poszukuje genezy ideologii w poglądach szczegółowych odnoszących się do pojedynczego zdarzenia, w przekonaniach będących wynikiem indywidualnego doświadczenia, wiedzy rozumianej ogólnie oraz w postawach, tj. względnie trwałych poglądach, emotywnie wyrażanych. Przyjęcie postawy politycznej za podstawę badań ideologii daje nadzieję, ale i tworzy określone problemy teoretyczne, których Ryszka ma pełną świadomość i przed którymi nie ucieka, ale, jak się okaże, nie rozwiązał. Stwarza nadzieję, ponieważ możliwa jest falsyfikacja hipotez badawczych i aplikacja wyników do życia społecznego (funkcja diagnostyczna), jednocześnie tworzy problemy, ponieważ postawy nie przekładają się bezpośrednio na akceptację określonych ideologii, często odnoszą się tylko do bieżących kontekstów politycznych i sytuacji (Adorno, 1950, s. 10–13). Poprzez postawę wprowadza się do myśli politycznej „obcy” element analizy, emocje i wolę. Ryszka zasygnalizuje słabości tego typu ujęcia i dlatego kieruje swoje zainteresowania w stronę badań jakościowych, a nie ilościowych (np. wyborczych orientacji).

Ryszka poszukuje narzędzi analitycznych ideologii i dostrzega je w metodach oraz technikach wypracowanych przez psychologię analityczną (szkoła frankfurcka) i socjologię (Pareto, 1994; Lasswell, Kaplan, 1950). Politolog dostrzega inspirację w psychologii, której mariaż z filozofią (szkoła frankfurcka) zaowocowała znaczącymi dokonaniem w badaniu faszyzmu i autorytaryzmu. Szczególnie badania Theodore’a Adorno (hipoteza osobowości autorytarnej) przeprowadzone na podstawie skali Likerta są jego zdaniem instruktywne (Ryszka, 1972; 1977). Podkreśla znaczenie prac nad mentalnością zbiorową (E. Fromm; A. Maslow; B. Bettelheim, M. Janowitz, wskazania Ryszki) dla teorii ideologii. Zwraca uwagę na dokonania psychologa społecznego Hansa Jürgena Eysencka.

H. Eysenck naturalizowany brytyjski psycholog społeczny zaproponował w *The Psychology of Politics* (1954 r.) model analizy zachowań społecznych poprzez zmienną „elementy osobowości”. Zdaniem Ryszki model Eysencka w ogólnym zarysie może być bardzo instruktywny w badaniu ideologii⁷ (1984, s. 181–184), pomimo ograniczeń wskazanych przez M. Duvergera (1964, s. 66–69). Po pierwsze (kolejność argumentacji za Ryszką), „ideologie nie muszą się tworzyć na zasadzie logicznego wynikania”, akces do danej ideologii „może odbywać się wedle zróżnicowanych przedmiotowo postaw”. Jest to de facto powtórzenie paradoksu Condorceta. Jego zdaniem, wspólne preferencje mogą być cykliczne, gdy indywidualne już nie. Paradoksalnie więc większość oczekiwań społecznych może być w konflikcie z indywidualnymi preferencjami, co nie pozwala w procesie wyborów uzgodnić wspólnych stanowisk (*rendues à la pluralité de voix*).

Powyższe zagadnienie rodzi wiele poważnych implikacji teoretycznych, np. czy ideologie są tworzone przez myślicieli, odgórnie, czy przez odbiorców, u dołu, wówczas w zbiorze mogą występować postawy wykluczające się. W pierwszym przypadku, mamy do czynienia z myślą polityczną, określonym typem argumentacji uzasadniającym interesy polityczne dużych grup społecznych, w drugim z względnie trwałymi emocjami społecznymi zorientowanymi na bieżącą sytuację, z utopią społeczną w Mannheimowskim znaczeniu (wyobrażeniami społecznymi).

⁷ Z H. Eysenck’iem związany jest głośny skandal we współczesnej nauce brytyjskiej, zarzuca się psychologowi fałszowanie wyników badań dotyczących wpływu osobowości na powstanie choroby (potwierdzone). Prace z tego zakresu zostały wykreślone z nauki. Analizowany Eysencka model osobowości nadal jest traktowany jako klasyka psychologii społecznej (Pelosi, 2019, s. 421–439).

Po drugie, zdaniem Ryszki „posługiwanie się metodą, która prowadzi do wnioskowania z prawideł statystyki stało się uprawomocnioną metodą w nauce o polityce” (1984, s. 183). Taksonomia może więc być nową metodą badania myśli politycznej, szczególnie, gdy poszerzamy materiał źródłowy i wprowadzimy jakościowe techniki badawcze. Po trzecie, pojawia się zasadnicze pytanie „skąd bierze się ideologia”? (Ryszka, 1984, s. 183). Odpowiedź Ryszki jest jednoznaczna, „u dołu”. Tak rozumiana ideologia jest wyrazem poglądów szczegółowych odnoszących się do pojedynczego zdarzenia, indywidualnego doświadczenia, wiedzy i postawy. Społeczna analiza genezy ideologii prowadzi do pytania o sytuację, jej moment historyczny. Jednakże Ryszka nie wskazuje Martina Seligera prac, w tym względzie przełomowych (1970; 1979).

Po czwarte, zdaniem Ryszki „metoda zaprezentowana przez Eysencka może być dobrym narzędziem dla empirycznej weryfikacji ideologii pod kątem jej autentyczności w życiu ludzkim” (Ryszka, 1984, s. 183–184). Co można odczytywać jako pytanie o działanie ideologii w życiu codziennym, przy tym Ryszka nie wskaże narzędzi weryfikacji „autentyczności”, ani nie zdefiniuje pojęcia. Jak wykazał Giovanni Sartori, alokacja dóbr i idei w reżimie autokratycznym wymyka się ogólnie przyjętym zasadom i nie jest zakotwiczona w ideologii (1969, s. 398–411). Podobny pogląd wyrażał Ryszka w pracach o nazizmie (1962; 1964; 1975c).

Ryszka zamierza zatem analizować recepcję myśli i sposoby jej zakorzenienia. Ryszka chce badać wyobrażenia społeczne (anarchizm hiszpański), (1975a; 1991b), a nie ideologię, jako zbiór polemicznych idei wielkich grup społecznych rywalizujących o władzę i rozdział zasobów. Zmiana pytania badawczego, skutkuje zmianą materiału źródłowego, a w konsekwencji zmianą metodologii badań. Ryszka zamierza poszerzyć politologiczne analizy ideologii, dokonać unowocześnienia metodologii, przyjmując sprawdzone rozwiązanie psychologów społecznych (skala Eysencka).

Ryszka podziela ogólne przekonanie Vilfredo Pareto (teoria rezyduów), dotyczące metody badania ideologii (u Pareto derywacji), (Pareto, 1994, s. 89–349), natomiast odrzuca przedmiot badań, uczucia dużych grup społecznych (rezydua). W tym względzie nie podziela także myśli Carla Schmitta dotyczącej znaczenia pierwiastków irracjonalnych w historii (2000, s. 178–190). Ryszka skłania się raczej ku symbolom, przy tym nie podziela przekonania Charlesa E. Merrinama i Harolda Lasswella, którzy rozumieli je bardzo szeroko (od rzeźby na placu po Konstytucję), (Lasswell, Kaplan, 1950, s. 103), chociaż nie wyklucza szerokiego ujęcia ideologii (teoria symboli znaczących w polityce). Ch. Merrinam i H. Lasswell poszukiwali sposobu powiązania badania myśli politycznej (wiedzy o polityce) i propagandy, tj. emocji politycznych (*iunctum* koniecznie). Inspiracje odnaleźli w teorii rezyduów, którą przełożyli na program badawczy ideologii. Skorzystali z osiągnięć psychologii behawioralnej (m.in. prac G. H. Mead) i w pojęciu postawy dostrzegli możliwość falsyfikacji myśli politycznej (ideologia), odrzucili ujęcie normatywne (doktryna polityczna), (Lasswell, Kaplan, 1950, s. vi, xix–xxiv, 117–118, 126). W ich ujęciu postawa jest tendencją „do działania zgodnie z pewnymi wzorcami wartościowania”, przy tym wzorce wartościowania mogą być „prymitywnymi gestami twarzy czy ciała” lub „bardziej wyrafinowanymi gestami pióra i głosu” (Lasswell, 1927, s. 627). Słabością tego typu ujęcia (poza wcześniej wskazanymi) jest badanie jednostki, a nie grupy. Lasswell w artykule wspomina o „zbiorowej postawie” grupy (1927,

s. 628–629), co przesunęło by badania w kierunku małych grup społecznych (jeden z postulatów metodologicznych szkoły chicagowskiej).

W II połowie XX w. pojawia się w politologii przekonanie o możliwości odejścia od analiz zakotwiczonych w paradygmacie normatywnym (pytanie o „naturę” świata) na rzecz poszukiwania faktów empirycznych, umożliwiających politologii zgłaszanie roszczeń do wypełniania funkcji diagnostycznej życia społecznego. Politologia, przyjmując pojęcie postawy (Lasswell, Kaplan, 1950), uzyskała nowe, naukowe (matematyczne) narzędzia analizy, psychologia okazała się ekonometrią politologii. Analiza postaw politycznych stała się bardzo twórczą metodą badawczą, pozwoliła na podjęcie poszerzonych badań nad wyborami (Lazersfeld, Berelson, Gaudet, 1949; Lazarsfeld, Berelson, Gaudet, 1965, s. 418–432; Merton, Lazarsfeld, 1982). Analiza postaw wyborców nie wyczerpuje problematyki ideologii, jest próbą wskazania kierunku poszukiwań. F. Ryszka wskaże na ograniczenia skali Likerta w badaniu ideologii i będzie postulował budowę nowej skali, dostrzegając w analizach Eysenacka szersze możliwości analityczne.

Poszukiwanie nowego paradygmatu związanego z pojęciem postawy miało także swój kontekst polityczny. Szkoła chicagowska podjęła badania demokracji amerykańskiej w działaniu by uczynić ją lepszą (Szacki, 1983, s. 644–650), podobne idee przyświecają innym badaczom np. związanym z Uniwersytetem Columbia (Lazarsfeld, Berelson, Gaudet, 1949, s. 7–8). Również myślenie modernizacyjne inaczej znaczone ideologicznie (socjalizm) przyświeca Ryszce w latach modernizacji gierkowskiej, zaś w latach 80. XX w. jest wpisane w rozwiązanie kryzysu strukturalnego Polski Ludowej, w jej część diagnostyczną, dlatego była możliwa publikacja książki przedstawiającej tak szeroki zakres dorobku politologii zachodniej. Podobne tendencje promodernizacyjne można ówczesnie dostrzec w psychologii (seria klasycy psychologii) i socjologii (*Elementy teorii socjologicznych*, 1975).

Konkluzje

F. Ryszka w Polsce Ludowej przejawiał postawę lojalistyczną, nie jest ani rewizjonistą, ani opozycjonistą, ale to co Go wyróżnia, to odwaga cywilna w nauce. Jego gra z władzą ludową o autentyczność (wyrażenie Ryszki) nie ma charakteru politycznego, ale egzystencjalny („niebłahe zadanie życiowe”), co nie deprecjonuje jego wysiłku (Ryszka, 1994, s. 9). Politolog pozostaje wierny myśli lewicowej (Ryszka, 1996, s. 96), nawet w pracy powstałej już po upadku Polski Ludowej analizuje anarchizm w metodologii materializmu historycznego (uwarunkowanie społeczno-ekonomicznych danego zjawiska, określenie interesów klasowych i politycznych ekspozycji, wskazania za Ryszką), (1991b, s. 20–33). Postawa lojalistyczna u Ryszki wynikała także z ziemiańskiej praktyki życiowej obrony rodzimej własności i pozycji.

Ryszka tworzył w okresie zmiany paradygmatu w naukach społecznych, poszukiwał promodernizujących i diagnostycznych metod (operacyjna teoria pomiaru), które bardziej odpowiadały Jego intencjom, osadzoną w projekcie Polski Ludowej i socjologicznych zainteresowaniach (Ryszka podjął studia socjologiczne, których z powodu ich likwidacji nie ukończył). Politolog uczestniczył w sporze o miejsce teorii ideologii w nauce o polityce (Duverger, 1973; Sartori, 1969; 1979), podążał za głównymi tren-

dami badawczymi politologii, szczególnie propozycjami M. Duvergera. Jednocześnie dążył do wypracowania własnej propozycji teoretycznej, inspirowanej badaniami szkoły frankfurckiej nad autorytaryzmem (Th. Adorno), psychologią społeczną (H. Eysenck), w późniejszym czasie pojęciem polityczności (Schmitt, 2000, s. 191–250; Skarżyński, 1992). Próby te nie przyniosły zadawalających rezultatów.

Analiza czynnikowa zachowań ludzkich odnosi się do ideologii „u dołu”. W historii myśli politycznej operacyjna teoria pomiaru ma ograniczone zastosowanie. Taksonomia nie może być narzędziem analitycznym teorii ideologii, ponieważ nastroje i opinie nie odzwierciedlają wprost rzeczywistości politycznej, dlatego nie mogą być dyrektywą do działania, wymagają dalszego dookreślenia, kolejnych badań. Th. Adorno zastosował wywiad pogłębiony. Postawy pośredniczą między myśleniem a działaniem, „ale nie łączą się ze sobą na zasadzie logicznego wynikania” (Ryszka, 1974, s. 47). Ponadto skala Likerta, czy skala Eysencka dokonuje pomiaru siły postaw i pomiaru zjawisk ukrytych (stłumionych w znaczeniu Freuda), (Adorno, 2010, s. 37–111), dokonuje pomiaru dyspozycji do reakcji, a nie pomiaru reakcji, co jest zasadniczą różnicą. Pomiar dyspozycji do reakcji jest zależny nie tylko od czynników społecznych związanych z pozycją społeczną i miejscem w systemie produkcji (własności), ale np. z siłą poglądów ujawnionych w sferze publicznej (od stopnia obawy przed krytyką społeczną), czy od „poglądów stłumionych”. Pytanie o analityczną przydatność otrzymanych wyników nie odnosi się do rzetelności osobistej przeprowadzonego badania, ale także do sposobu ujawnienia „uprzedzeń stłumionych”. Hipoteza aktora, którą Ryszka przyjmuje od Talcotta Parsonsa, aktywnego i świadomego podmiotu historii, orientującego się na wartości, motywacje i sytuację, ex definitione nie pozwala na ujawnienie „uprzedzeń stłumionych”. Dlatego Ryszka dokonuje na początku lat 90. XX w. zwrotu w kierunku badania rozkładu polityczności „u dołu”.

Analiza kontekstualna pozwala na ukazanie myśli politycznej w szerszym spektrum poglądów społecznych, odtworzenia ingerencji myśli autora w dyskurs kulturowy jego czasów i w późniejszą recepcję. Kontekstualizm pozwala na przełożenie, postulowanego w myśli politycznej od ponad półwiecza (H. Olszewski, F. Ryszka), źródeł kulturowych i artefaktów kultury na język politologii, jej analitycznych narzędzi. Kontekstualizm nie jest więc tylko cenną radą dla autorów (A. Waśkiewicz), ale także pogłębioną analizą myśli politycznej, ukazaniem jej historycznego odniesienia (operowanie w rejestrze prawdy), wskazaniem miejsca w dyskursie społecznym i określeniem stopnia ingerencji w dyskurs, a nie tylko odtworzeniem filozoficznej głębi myśli (odwiecznych idei i pytań).

Bibliografia

Teksty źródłowe:

- Baszkiewicz J., Ryszka F. (1979), *Historia doktryn politycznych i prawnych*, PWN, Warszawa.
- Popkiewicz J., Ryszka F. (1956), *Górnośląski przemysł ciężki w latach 1922–1929. Dynamika rozwoju produkcji i niektóre przejawy jej wpływu na gospodarkę narodową*, „Kwartalnik Historyczny”, nr 4–5.
- Popkiewicz J., Ryszka F. (1959), *Przemysł ciężki Górnego Śląska w gospodarce Polski międzywojennej (1922–1939). Studium historyczno-gospodarcze*, IŚ, Opole i Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.

- Ryszka F. (1952), *Kapitał monopolistyczny na Górnym Śląsku i formy jego polityki*, IZ, Poznań.
- Ryszka F. (1954), *Przywileje kapitału zagranicznego w Polsce burżuazyjno-obszarniczej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. VI, nr 1.
- Ryszka F. (1962), *Noc i mgła: Niemcy w okresie hitlerowskim*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Ryszka F. (1964), *Państwo stanu wojennego: rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, Ossolineum, Wrocław.
- Ryszka F. (1966), *Noc i mgła: Niemcy w okresie hitlerowskim*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Ryszka F. (1967), *Literatura pod ciśnieniem historii*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice.
- Ryszka F. (1970), *Wstęp do nauki o polityce (uwagi metodyczne)*, WAP, Warszawa.
- Ryszka F. (1972), *Autorytaryzm i faszyzm*, „Kwartalnik Historyczny”, nr 2.
- Ryszka F. (1974), *Ideowo-polityczne podstawy przemian*, w: *Polska Ludowa 1944–1950: przemiany społeczne*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Ryszka F. (1975a), *Anarchizm kolektywistyczny w Hiszpanii: przyczynek do dziejów doktryny anarchistycznej*, w: *Przeszłość przyszłości. Księga ofiarowana Bogdanowi Suchodolskiemu*, PIW, Warszawa.
- Ryszka F. (1975b), *Polityka i wojna. Świadomość potoczna a teorie XX wieku*, PIW, Warszawa.
- Ryszka F. (1975c), *U źródeł sukcesu i klęski: szkice z dziejów hitleryzmu*, Czytelnik, Warszawa.
- Ryszka F. (1977), *Faszyzm europejski. Rozdzielność i wspólnota*, „Studia nad faszyzmem i zbrodniami hitlerowskimi”, t. 3.
- Ryszka F. (1978a), *Lektury i przemyslenia. Pięć szkiców o książkach i ich autorach*, Wydawnictwo Poznańskie.
- Ryszka F. (1978b), *Wstęp do nauki o polityce. (Uwagi metodologiczne)*, PWN, Warszawa–Poznań.
- Ryszka F. (1981), *Wstęp do nauki o polityce. Uwagi metodologiczne*, PWN, Warszawa–Poznań.
- Ryszka F. (1982), *Norymberga: prehistoria i ciąg dalszy*, Czytelnik, Warszawa.
- Ryszka F. (1984), *Nauka o polityce. Rozważania metodologiczne*, PWN, Warszawa.
- Ryszka F. (1985), *Państwo stanu wojennego: rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, Ossolineum, Wrocław.
- Ryszka F. (1986), *O powołaniu intelektualisty*, w: *Problemy wiedzy o kulturze*, red. A. Brodzka, M. Hopfinger, J. Lalewicz, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Ryszka F. (1991a), *Nauka o polityce i jej nauczanie*, ISP PAN, Warszawa.
- Ryszka F. (1991b), *W kręgu zbiorowych złudzeń. Z dziejów hiszpańskiego anarchizmu 1968–1939*, Ośrodek Badań Społecznych, Warszawa.
- Ryszka F. (1994), *Pamiętnik inteligenta. Dojrzewanie*, Polska Oficyna Wydawnicza „BGW”, Warszawa.
- Ryszka F. (1996a), *Carl Schmitt w nauce prawa i polityki XX w.*, „Studia nad faszyzmem i zbrodniami hitlerowskimi”, t. 19.
- Ryszka F. (1996b), *Pamiętnik inteligenta. Samo życie*, Dom Wydawniczy ARS, Łódź.
- Ryszka F. (1997), *Noc i mgła: Niemcy w okresie hitlerowskim*, KiW, Warszawa.
- Ryszka F. (1998), *Nauka o polityce. Wybrane zagadnienia*, WSzBiP, Ostrowiec Świętokrzyski.
- Ryszka F. (2002), *Historia, polityka, państwo. Wybór studiów*, Adam Marszałek, Toruń.

Literatura piękna i pamiętniki cytowane w artykule:

- Buñuel L. (1989), *Ostatnie tchnienie*, tłum. M. Braunstein, WAiF, Warszawa.
- Camus A. (1972), *Obcy, Dżuma, Upadek*, tłum. M. Zenowicz, J. Guze, Wydawnictwo Literackie, Kraków.

- Gałczyński K. I. (1979), *Próby teatralne. Dzieła*, t. 3, Czytelnik, Warszawa.
- Gałczyński K. I. (2003), *Wybór poezji*, opracowanie M. Wyka, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Kisielewski S. (1991), *Sprzysiężenie. Pisma wybrane*, Iskry, Warszawa.
- Niemcewicz J. U. (2016), *Śpiewy historyczne*, Centralna Biblioteka Rolnicza, Warszawa.
- Różewicz T. (1994), *Dramaty wybrane*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Różewicz T. (2016), *Wybór poezji*, wstęp i opracowanie A. Skrendo, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Wiech [Wiechecki S.] (1979), *Helena w stroju niedbałym, czyli opowieści Pana Piecyka. Ksiuty z Mel-pomeną*, Czytelnik, Warszawa.
- Wittlin J. (2014), *Sól ziemi*, posłowie W. Ligęza, Wysoki Zamek, Kraków.

Literatura cytowana w artykule:

- [Głowiński M. (mg)], hasło: *Pamiętnik*, w: *Słownik terminów literackich* (1998), red. J. Sławiński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- [Sławiński J. (js)], hasło: *Romans lotrzykowski*, w: *Słownik terminów literackich* (1998), red. J. Sławiński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Austin J. (1993), *Mówienie i poznawanie: rozprawy i wykłady filozoficzne*, tłum. B. Chwedeńczuk, WN PWN Warszawa.
- Baszkiewicz J. (1990), *Profesor Franciszek Ryszka*, w: *Historia – prawo – polityka*, red. J. Baszkiewicz, A. Bodnar, S. Gebethner, PWN, Warszawa.
- Biały F. (2014), *Quentin Skinner: doniosłość i znaczenie*, „Refleksje”, nr 9.
- Bocheński A. (1984), *Dzieje głupoty w Polsce: pamflety dziejopisarskie*, Czytelnik, Warszawa.
- Braun J. (1969), *Sprawozdanie Zarządu Głównego PTNP z działalności w latach 1964–1967*, „Studia Nauk Politycznych”, t. 2.
- Całek A. (2013), *Biografia naukowa: od koncepcji do narracji. Interdyscyplinarność, teorie, metody badawcze*, WUJ, Kraków.
- Camic Ch. (1981), *On the Methodology of the History of Sociology: A reply to Jones*, „American Journal of Sociology”, vol. 86, nr 5 (Mar.)
- Cantus F. G. (1969), *Franciszek Ryszka, Państwo stanu wyjątkowego – Rzec o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, „Osteuropa” (Stuttgart), vol. 19, nr 5/6.
- Citkowska-Kimla A. (2015), *Obojętność i „zwyczajna ludzka aprobata”. O postawie Franciszka Ryszki wobec formułującego się w powojennej Polsce reżimu komunistycznego*, w: *Polskie wizje i oceny komunizmu po 1939 roku*, red. R. Łatka, B. Szlachta, OMP, Kraków.
- Dąbbska I. (1972), *Dwa studia o Platonie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Desutt-Tracy A. (1804), *Eléments d'idéologie*, Courcier, Paris.
- Duverger M. (1964), *Introduction à la politique*, Editions Gallinard, Paris.
- Duverger M. (1973), *Sociologie de la politique: éléments de science politique*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Elementy teorii socjologicznych: materiały do dziejów socjologii zachodniej* (1975), wybór W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki, tłum. U. Niklas i inni, PWN, Warszawa.
- Feldman J. (1980), *Bismarck a Polska*, wstęp L. Trzeciakowski, PIW, Warszawa.
- Friedrich C. J. (1965), *Ideology in politics: a theoretical comment*, „Slavic Review”, vol. 24, nr 4 (Dec.).
- Grygień J. (2016), *Quentina Skinnera rewolucje w humanistyce i naukach społecznych*, w: *Quentin Skinner. Metoda historyczna i wolność republikańska*, red. J. Grygień, WN UMK, Toruń.
- Grzybowski K. (1949), *Nauka o państwie*, część I, Spółdzielnia Pracy i Użytkowników „Placówka”, Kraków.

- Hancher M. (1972), *Three Kinds of Intention*, "Comparative Literature", vol. 87, nr 7 (Dec.).
- Heywood A. (2009), *Teoria polityki. Wprowadzenie*, tłum. M. Jasiński, B. Maliszewska, D. Stasiak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Historia – prawo – polityka* (1990), red. J. Baszkiewicz, A. Bodnar, S. Gebethner, PWN, Warszawa.
- Hobsbawm E. (1999), *Wiek skrajności. Spojrzenie na krótkie dwudzieste stulecie*, tłum. J. Kalinowska-Król, M. Król, Politeja, Warszawa i Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków–Warszawa.
- Jakubowski W. (2020), *Monokracja policentryczna w III Rzeszy – glosa do Franciszka Ryszki rozważań o państwie stanu wyjątkowego*, „Studia politologiczne”, nr 55.
- Jonca K. (1998), *Franciszek Ryszka*, „Kwartalnik Historyczny”, nr 105, z. 4.
- Jones R. A. (1975), *Durkheim in Context: a Reply to Perrin*, "The Sociological Quartely", vol. 16, nr 4 (Autumn).
- Jones R. A. (1977), *On Understanding a Sociological Classic*, "American Journal of Sociology", vol. 83, nr 2 (Sep.).
- Jones R. A. (1981), *On Camie's Antipresentist Methodology*, "American Journal of Sociology", vol. 86, nr 5 (Mar.).
- Kennedy E. (1979), *"Ideology" from Destutt de Tracy to Marx*, "Journal of History of Ideas", vol. 40, nr 3 (july–september).
- Krauz-Mozer B., Borowiec P., Ścigaj P. (2011), *Kim jesteś politologu? Historia i stan dyscypliny w Polsce*, t. I, WUJ, Kraków.
- Langrod G. (1965), *Franciszek Ryszka, Państwo stanu wyjątkowego. Rzecz o systemie Państwa i Prawa Trzeciej Rzeszy*, „Revue internationale de droit comparé” (Juillet–september), vol. 17, nr 3.
- Lasswell H. D. (1927), *The Theory of Political Propaganda*, "The American Political Science Review", vol. 21, nr 3 (Aug.).
- Lasswell H. D., Kaplan A. (1950), *Power and influence. A framework for political inquiry*, Yale University Press, New Haven–London.
- Lazersfeld P., Berelson B., Gaudet H. (1949), *The People's choice. How the voter up his mind in a presidential campaign*, Columbia University Press, New York.
- Lazersfeld P., Berelson B., Gaudet H. (1965), *Panelowe badania procesów kształtowania się opinii i postaw*, w: *Metody badań socjologicznych*, wstęp, opracowanie i wybór, S. Nowak, tłum. J. Frenzel, P. Graff, S. Nowak, PWN, Warszawa.
- Macherey P. (2008), *Idéologie: le mot, l'idée, la chose*, „Methodos. Savoirs et textes”, R. 8, <https://journals.openedition.org/methodos/1843>.
- Mannheim K. (1992), *Ideologia a utopia*, tłum. J. Miziński, Test, Lublin.
- Markiewka T. Sz. (2016a), *Teoria interpretacji Quentinna Skinnera*, w: *Quentin Skinner. Metoda historyczna i wolność republikańska*, red. J. Grygień, WN UMK, Toruń.
- Materiały do nauczania podstaw nauk politycznych* (1964), opracowanie J. Pajestka, J. Śach, J. J. Wiatr, WUW, Warszawa.
- Merton K., Lazarsfeld P. (1982), *Studia nad propagandą radiową i filmową*, w: K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, tłum. J. Wertenstein-Żuławski, PWN, Warszawa.
- Merton R. (1948), *Discussion of 'the position of sociological theory'*, "American Sociological Review", vol. 13, nr 2 (April).
- Mills Ch. W. (1940), *Situated actions and vocabularies of motive*, "American Sociological Review", vol. 5, nr 6 (Dec.).
- Miłosz Cz. (1989), *Zniewolony umysł*, KAW, Kraków.
- Nieć M. (2022), *Klasyczna nauka o polityce*, w: *Filozofia społeczna*, red. S. Janeczek, A. Starościc, t. I, Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Osmańczyk E. (1986), *Sprawy Polaków*, przedmowa J. Szczepański, Wydawnictwo Śląsk, Katowice.

- Pareto V. (1994), *Uczucia i działania. Fragmenty socjologiczne*, wstęp, opracowanie i wybór A. Kojder, tłumaczenie M. Dobrowolska, M. Rozpędowska, A. Zinserling, WN PWN, Warszawa.
- Pelosi, A. (2019), *Personality and fatal diseases: Revisiting scientific scandal*, „Journal of Health Psychology”, vol. 24, issue 4, s. 421–439.
- Perrin R. G. (1975), *Durkheim's Misrepresentation of Spencer: a Reply to Jones' "Durkheim's Response to Spencer"*, „The Sociological Quarterly”, vol. 16, nr 4 (Autumn).
- Piwińska M. (1973), *Legenda romantyczna i szydery*, PIW, Warszawa.
- Porębski L. (2007), *Między przemocą a godnością. Teoria polityczna Harolda D. Lasswella*, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Quentin Skinner. *Metoda historyczna i wolność republikańska* (2016a), red. J. Grygieńć, tłum. F. Biały, J. Grygieńć, WN UMK, Toruń (poza zbiorem analiz, w książce opublikowano trzy artykuły Q. Skinnera i do nich odniesiono zapis 2016a).
- Ricoeur P. (2003), *Egzystencjalizm i hermeneutyka. Rozprawy o metodzie*, wstęp S. Cichowicz, tłum. E. Bienkowska i inni, De Agostini Polska, Warszawa.
- Sartori G. (1969), *Politics, Ideology, and Belief System*, „The American Political Science Review”, vol. 63, nr 2.
- Sartori G. (1979), *Politics, Ideology, and Belief System*, „Revue européenne des sciences sociales”, vol. 17, nr 46. Numer specjalny: *L'ubiquité de L'idéologie: Hommage à Raymond Polin*.
- Schmitt C. (2000), *Teologia polityczna i inne pisma*, wstęp, wybór i tłum. M. Cichocki, Znak.
- Seliger M. (1970), *Fundamental and operative ideology: the two principal dimensions of political argumentation*, „Polices Sciences”, vol. 1, nr 3.
- Seliger M. (1979), *The inseparability of ideology and politics: the case for a re-evaluation of the concept „ideology”*, „Revue européenne des sciences sociales”, vol. 17, nr 46.
- Skarżyński R. (1992), *Od chaosu do ładu. Carl Schmitt problem tego, co polityczne*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa.
- Skinner Q. (2016b), *Wizje polityki*, t. 1: *Rozważania o metodzie*, tłum. K. i K. Koehler, WN UKSW, Warszawa.
- Skrendo A. (2016), *Wstęp*, w: Różewicz T., *Wybór poezji*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Słownik terminów literackich* (1998), red. J. Sławiński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Warszawa–Kraków.
- Stępniewski J. (1971), *Niektóre problemy rozwoju nauk politycznych w szkołach wyższych PRL*, „Studia Nauk Politycznych”, t. 5.
- Szacki J. (1983), *Szkola chicagowska*, w: *Historia myśli socjologicznej*, cz. 2, PWN, Warszawa.
- Trznadel J. (1996), *Hańba domowa*, Świat Książki, Warszawa.
- Wagner H. (1968), *Franciszek Ryszka, Państwo stanu wyjątkowego – Rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, „Historische Zeitschrift”, Bd. 207, H. 2.
- Waśkiewicz A. (2016), *Interpretacja intencji autorów tekstów według Quentina Skinnera*, w: *Quentin Skinner. Metoda historyczna i wolność republikańska*, red. J. Grygieńć, WN UMK, Toruń.
- Wiatr J. J. (1973), *Czy istnieje nauka o polityce*, w: *Spółeczeństwo, polityka, nauka*, KiW, Warszawa.
- Wiatr J. J. (1977), *Socjologia stosunków politycznych*, PWN, Warszawa.
- Wielomski A. (2017), *Prawica w XX wieku*, 2, Wydawnictwo von Borowiecky, Radzymin 2017.
- Wimsatt jr, W. K., Beardsley M. C. (1946), *The Intentional Fallacy*, „The Sewanee Review”, vol. 54, nr 3 (Jul.–Sep.).
- Wyka K. (2003), *Pogranicze powieści*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Wyszomirska O. (1970), *Tradycje nauk politycznych w Polsce*, „Studia Nauk Politycznych”, t. 4.

Franciszek Ryszka's Reflections on Political Thought. Contextual Analysis

Summary

Franciszek Ryszka (1924–1998) was one of the leading scientific luminaries in People's Poland and, a world-famous political scientist. The article presents his theoretical considerations on political thought (political philosophy, political doctrine, ideology, political program). His theory of ideology has been reconstructed. The article indicates the motives and intentions that guided the political scientist in formulating the theory of politics. The article explains the evolution of Ryszka's views on political thought (ideology, political doctrine), which were formulated at different times and in different scientific traditions. The following research question was asked: What were Ryszka's intentions and motives when he formulated the empirical turn in the study of political thought?

The article uses the contextual method and the biographical method. The contextual method analyses cultural discourse (in the sense of Q. Skinner), which is why the article is based on such an extensive bibliography. The analysis is based on Ryszka's scientific works, his memoirs and readings; the article also uses scientific literature on the issues discussed, essays, as well as fiction, which had an influence on the contexts (motives and intentions) of his thoughts. The methodology was adapted to the research questions.

Key words: contextual analysis, intellectual history, political science in People's Poland, ideology, political doctrine

Author Contributions

Conceptualization (Konceptualizacja): Mateusz Nieć

Data duration (Zestawienie danych): Mateusz Nieć

Formal Analysis (Analiza formalna): Mateusz Nieć

Writing – original draft (Piśmiennictwo – oryginalny projekt): Mateusz Nieć

Writing – review & editing (Piśmiennictwo – sprawdzenie i edytowanie): Mateusz Nieć

Competing interests: The Author have declared that no competing interests exist

(Sprzeczne interesy: Autor oświadczył, że nie istnieją żadne sprzeczne interesy)